

Predrag Milidrag

*AKVINAC O REALNOJ RAZLICI
I DVOSTRUKOM ODREĐENJU ESSE*

APSTRAKT: U tekstu se analizira Tomin dokaz za realnu razliku između bivstvovanja i suštine iz četvrtog dela spisa O biću i suštini, u kontekstu akcidentalnog i esencijalnog karaktera bivstvovanja u njegovoj metafizici. Detaljno se analiziraju sve tri faze dokaza i brani se teza da se tek po okončanju treće faze, tj. nakon dokaza da je Bog tantum esse može tvrditi da je dokazana realna razlika između suštine i bivstvovanja. Posebno se naglašava uloga prve faze dokaza, argumenta intellectus essentiae, za sagledavanje akcidentalnog karaktera bivstvovanja. U poslednjem delu rada, na osnovu zaključaka dokaza iz De ente, problem dvostrukog karaktera bivstvovanja tumači se na zaleđu dve vrste uzročnosti, delotvorne i formalne, pokazuje se razlika između njih, te se objašnjava njihov odnos kada je reč o bivstvovanju neke stvari.

KLJUČNE REČI: bivstvovanje, esse, suština, realna razlika, Toma Akvinski, O biću i suštini, De ente et essentia, forma dat esse, Džozef Owens.

U kontekstu razmatranja odnosa između bivstvovanja kao akcidentalnog i kao esencijalnog određenja stvari¹ pažnja se mora posvetiti i tzv. realnoj razlici između suštine i onog što se obično naziva egzistencija (*existentia*), iako je, barem kada je o Tomi (Thomas Aquinas) reč, mnogo bolje govoriti o razlici između suštine i bivstvovanja (*esse*). Šta je dominikanski učitelj tačno razumevao pod „realnom razlikom”, kako treba razumeti tvrdnju da je akt bivstvovanja (*actus essendi, esse*) *realno* različit od suštine, kako akt bivstvovanja suštine može biti realno različit od nje?

Na početku je neophodno ukazati na nekoliko terminološko-interpretativnih aspekata problema. Prvo, na svega par mesta razliku između bivstvovanja i suštine

1 Za to, vidi Milidrag 2014, ali pre svega Owens 1980: 52–96. Tekst je nastao u okviru projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja R. Srbije pod brojem 179049.

Toma uopšte karakteriše kao razliku² ili koristi izraz „realna”³. Najčešće kaže da je bivstvovanje „drugo od” suštine⁴, da joj se „dogada”⁵ ili da je „izvan” nje⁶. Mora se biti oprezan kada je u pitanju terminologija i karakterizacija razlike kao realne, jer se na osnovu takvog određenja može pomisliti da su suština i bivstvovanje za Tomu dve stvari, te da se razlikuju kao *res* i *res*. No, bivstvovanje kod Tome jeste akt, a ne stvar, ne suština.⁷ Razumevanje razlike između bivstvovanja i suštine kao razlike između stvari i stvari na delu je kod nekih od Tominih najiskrenijih sledbenika i to već u prvoj generaciji nakon njegove smrti, na primer kod Egidija Rimskog (Aegidius Romanus).⁸ Čak je i Hajdeger (Heidegger) razliku o kojoj je reč razumevao kao razliku između dve *res*.⁹ S rečenim na umu, u nastavku ću koristiti

- 2 *Raspravljena pitanja o istini (De ver.)*, q. 1, a. 1, ad s.c. 3 (Akviski 2001: 239). Za značenje izraza *distinctio* kod Tome, koji takođe nije primeren kada je reč o odnosu suštine i bivstvovanja, up. Cunningham 1962.
- 3 *In I Sent.*, d. 13, q. 1, a. 3; isto, d. 19, q. 2, a. 2, sol.; *De ver.*, q. 27, a. 1, ad 8; *Izlaganje Boetijevog spisa O sedmicama*, l. 2 (Akviski 1996: 376)
- 4 *Aliud ab esentia, De ente et essentia*, c. 4 (Akviski 1996: 307); za ovo Tomino delo odsad će biti korišćena skraćenica DEE.
- 5 *Accidit*, *In I Sent.*, d. 8, *expositio primae partis textus*.
- 6 *Praeter*, *In II Sent.*, d. 3 q. 1. a. 1. *resp.*
- 7 *Raspravljena pitanja o istini*, q. 1, a. 1, *resp.*: „Stvar se razlikuje od bića u tome što riječ 'biće' potječe od aktualnosti bivstvovanja ... dok riječ 'stvar' izražava štovstvo ili bit bića (*et sic imponitur hoc nomen res, quod in hoc differt ab ente ... quod ens sumitur ab actu essendi, sed nomen rei exprimit quidditatem vel essentiam entis*)“; Akviski 2001: 241 (prevod neznatno izmenjen; zarad terminološkog ujednačavanja s ostatkom teksta, umesto *zbiljnost* stavljeno je *aktualnost*).
- 8 Up. Giles of Rome 1953, i Nash 1957. Posledica toga bila je da je suština zadobila bivstvovanje koje nije realno (*esse essentiae*), tako da je problem onda formulisan kao pitanje kakav je odnos između aktualne suštine i egzistencije te suštine (*esse actualis existentiae*); cela će kasnija sholastika problem razmatrati u tom ključu, pa će to činiti čak i vodeći tomisti Kapreol, Banjez i Kajetan (Capreolus, Bañez, Cajetan). Kada je cela stvar tako bila postavljena, Suarez (Suárez), naravno, nije mogao ništa drugo do da pokaže da između njih postoji samo razumska razlika. Toma bi se apsolutno složio s tim zaključkom, jer za njega pitanje uopšte nije bilo kakav je odnos između suštine i aktualnog bivstvovanja, već kakav je odnos između suštine i *svakog bivstvovanja*, intramentalnog ili ekstramentalnog: „A ipak samoj naravi, uzetoj s prvog gledišta, tj. apsolutno, ne pripada nužno nijedno od tih bivstvovanja (*Et tamen ipsi nature secundum suam primam considerationem, scilicet absolutam, nullum istorum esse debetur*)“; u duši ili u stvarima, DEE, c. 3 (Akviski 1996: 296; prevod neznatno izmenjen). Za apsolutno posmatranje prirode, up. i *Quodl.* 8, q 1, a. 1, *resp.* Ukratko, priroda posmatrana apsolutno jeste priroda posmatrana bez prisustva ikakvog bivstvovanja i onog što joj po bivstvovanju pridolazi. Izuzetno je važno uvideti da je reč o *posmatranju* prirode, ne o načinu njenog bivstvovanja: priroda apsolutno posmatrana nigde ne bivstvuje.
- 9 O Tomi, up. Heidegger 2006: 99–103 (126–131 originala). Kada se Tomina razlika između *esse* i *essentia* tumači kao razlika između *existentia* i *essentia* i to se još čini iz skotističke i

uobičajeni izraz „realna razlika“, ali i izraz „realna kompozicija“ između bivstvovanja i suštine u stvorenim bićima, izraz koji je u istorijskofilozofskoj literaturi danas opšteprihvaćen kao daleko primereniji opis njihovog odnosa barem kod Akvinca.

Drugo, pod bivstvovanjem (*esse*) u tekstu ću podrazumevati ono što je kod Tome akcidentalno bivstvovanje (u smislu izvansuštinskog određenja stvari, određenja koje nema nužnu vezu sa suštinom¹⁰), dok ću pod suštinom podrazumevati samo esencijalno bivstvovanje, tj. samu suštinu ili ono što je njome određeno u samoj stvari. U svakom slučaju, videćemo da Tomina teza o realnoj kompoziciji počiva na tvrdnji da ne samo da su bivstvovanje i suština logički ili pojmovno različiti već i da temelj za takvu njihovu različitost leži izvan razuma, što će reći da su različiti u stvarnosti (*in rerum natura*).

Da je na ovom mestu stao glede realne razlike Toma bi se malo razlikovao od svojih savremenika. Duns Skot (Duns Scotus), na primer, iako nije bio spreman da ide tako daleko kao Toma kada je reč o odnosu između suštine i bivstvovanja, tvrdio je da je razlika između njih razlika koja ima osnov u stvarnosti, a ne samo u razumu. No, za razliku od Akvinca, Skot je odbacivao svaki pojam realne „drugosti“ između bivstvovanja i suštine, držeći da ipak postoji neka vrsta „akcidentalne razlike“, mada ne baš uistinu „akcidentalne“.¹¹ Štaviše, jasno je da je pri artikulisanju vlastitog razumevanja odnosa između suštine i bivstvovanja Toma bio uticajem drugih mislilaca koji su zastupali neku vrstu teze o njihovoj realnoj drugosti, tj. nezavisnosti razlike između njih od razuma. Nema sumnje da je Avicena (Avicenna) umnogome uticao na Tomu, iako je sam Persijanac bivstvova-

kasnosholastičke perspektive ništa drugo se ni ne može dobiti! Hajdegerova *istorijskofilozofska* interpretacija odnosa *esse* i *essentia* kako je data u *Temeljnim problemima fenomenologije* potpuno je promašila Tomino razumevanje, jer o toj razlici i kod Tome on govori kao o razlici „između štovstva i načina bivstvovanja“ tog štovstva (98/125, moje podvlačenje). Uz gomilu latinskih citata i vrlo malo analize, Hajdeger uredno navodi mesta kod Tome o bivstvovanju kao *actualitas*, ali ne zna šta bi s njima, jer u kasnosholastičkim kategorijama to može biti samo *actualitas extra causas*, tj. *existentia*, jedno stanje suštine uzrokovano delotvornom uzročnošću, a ne samostalan i temeljan metafizički princip. Zato ne može *ni naslutiti* razliku između egzistencije i bivstvovanja („*Za existentia, existere*, obično se općenito upotrebljava termin *esse*“, 96/122). Velika je šteta što Hajdeger nije uvideo o čemu Toma piše i za to svakako nije samo on kriv, s obzirom na tada još uvek vladajući aristotelovski tomizam (1927).

10 Za to, up. Milidrag 2014: 15–19.

11 Vidi Duns Scotus, *Opus oxoniense*, II, d. 3, q. 3, n. 2: „[Q]uae est aliquot modo accidentalis, licet non sit vere accidentalis“ (Duns Scotus, internet); up. i Gilson 1952: 88–90. Nema potpunog slaganja među istoričarima filozofije oko toga kako interpretirati Skotovo razumevanje narečene razlike, da li kao formalnu ili kao modalnu.

nje sveo na nivo aristotelovske akcidencije.¹² Slično tome, prilično je jasno da je Toma imao Vilijama iz Overnja (Guilielmus Alvernus) na umu kada je sastavljao spis *O biću i suštini*, a koji u spisu *De trinitate* tvrdi da izraz *bivstvovanje* ima dva smisla, od kojih se jedan odnosi na prirodu stvari, a drugi na njenu egzistenciju.¹³

Deo problema s kojima se susrećemo kada razmatramo realnu razliku kod Akvinca jeste to što sam Toma nudi brojne i različite argumente za nju, pri čemu je svaki prilagođen specifičnom kontekstu, teološkom ili filozofskom, u kojem se nalazi. Džon Vipel (John Wippel) je u Tominim spisima identifikovao pet glavnih „tipova“ argumenata: 1) argument *intellectus essentiae*, 2) argument na osnovu nemogućnosti postojanja više od jednog bića u kojem su bivstvovanje i suština identični, 3) argument na osnovu roda, 4) argument zasnovan na učestvovanju u bivstvovanju i 5) argument na osnovu ograničenog karaktera pojedinačnih bića.¹⁴

Ovaj tekst nije odgovarajuće mesto da se razmotre svi argumenti, pa ću se ograničiti samo na jedan, naime na onaj izložen u četvrtom delu spisa *O biću i suštini*. Osim dostupnosti tog Tominog delceta u doslednom i čitljivom prevodu kritičkog izdanja teksta,¹⁵ razlog za ovakav odabir jeste i to što sam argument sadrži brojne elemente drugih Tominih argumenata za realnu razliku.¹⁶ Stoga ću se pozivati i na druge Tomine tekstove, i u objašnjenje argumenta u *De ente* uvođiću i u njemu neeksplicirane, ali jasno raspoznatljive teze koje je Toma zastupao u kasnijim delima.

12 I Toma će reći da je „bivstvovanje akcidencija“ i odmah dodati „ali ne kao da je akcidentalno povezano sa supstancijom, već kao aktualnost svake supstancije (*esse est accidens, non quasi per accidens se habens, sed quasi actualitas cuiuslibet substantiae*)“, *Quodl.*, 2, q. 2, a. 1, ad 2; dakle, akcidencija koja *prethodi* supstanciji i bez koje supstancije uopšte ne bi bilo. Otud, bivstvovanje za njega jeste akcidencija u širem smislu tog pojma „biti izvan suštine“, a ne „biti kategorijalna akcidencija“. Za širi smisao up. *In X Meta.*, l. 3, no. 1982; *Comp. th.*, 66; *Quodl.*, 12, q. 5, a. 1c. Za uticaj Avicene na Tomu u spisu *O biću i suštini*, up. Housser 2007, Wippel 2007: 31–64. Takođe O’Shaughnessy 1959.

13 Up. Caster 1996: 320–330. Takođe, Maurer 1968: 15, 23–25 i O’Donnel 1946.

14 Up. Wippel 2000: 131–176. Za nešto drugačiju kategorizaciju argumenata, vidi Sweeney 1963.

15 Akvinski 1996: 270–329. Prevod je praćen latinskim originalom. Prevod u Akvinski 1990 ne treba koristiti jer nije rađen na osnovu kritičkog izdanja (koje postoji još od 1976.). Isto važi i za druge prevode osim Verešovih.

16 O ovom Tominom spisu: to je mladalačko delo, „a opet je to rasprava koja je iznenađujuće bogata u svom učenju o biću i objašnjava pojam suštine tako pažljivo i tako eksplicitno da je potrebno relativno malo kasnijih tekstova kao podrška učenju o suštini“, Owens 1980: 78; ili: Tomine „temeljne opcije i osnovni filozofski uvidi jasno su prisutni od samog početka i ostaju iznenađujuće konzistentni“, Te Velde 1995: 66.

* * *

Pri razmatranju dokaza u *De ente* kontekst igra važnu ulogu. Toma jasno kaže da je jedan od njegovih glavnih ciljeva u ovom spisu opis načina na koji se suština nalazi u različitim bićima (*ens*).¹⁷ Razmatrajući prvo složene supstancije, one načinjene od materije i forme, Akvinac tvrdi da njihova suština mora uključivati i formu i materiju (DEE, c. 2). Kada, potom, pređe na razmatranje načina na koji suština jeste u odvojenim supstancijama (DEE, c. 4), odnosno anđelima, Toma tvrdi da takva njihova suština ne sadrži nikakvu materiju, već samo formu, što jasno ukazuje da spis *O biću i suštini* ima ontološu dimenziju i metafizičko usmerenje.

Akvinac napominje da dok je univerzalno prihvaćeno da prvi uzrok, Bog, jeste potpuno slobodan od materije, brojni filozofi i teolozi pokušavali su da razlikuju inteligencije, anđele, od Boga tvrdeći da u njima postoji neka vrsta „duhovne materije“.¹⁸ Oni, naime, tvrde da bi odvojene supstancije bile čiste forme ukoliko ne bi posedovale neku vrstu materije, te da bi, otud, bile potpuno proste; no, ukoliko su potpuno proste ne postoji ništa što bi ih razlikovalo do Boga. Tomino rešenje za tu poteškoću nalazi se u tvrdnji da iako u njima ne postoji složenost forme i materije, anđeli ipak jesu složeni, dakle različiti od Boga, utoliko što su složeni od forme i bivstvovanja. On potom citira *Knjigu o uzrocima* kao dokaz za svoje stanovište: „Otuda se u tumačenju devete postavke u *Knjizi o uzrocima* kaže da umsko biće ima formu i bivstvovanje; a tu se forma uzima umjesto štostva ili jednostavne naravi”¹⁹ Toma, dakle, smatra da unutar inteligencija postoji *metafizička* složenost između bivstvovanja i suštine: iako anđeli jesu sasvim prosti iz perspektive svoje suštine, iz perspektive svog bivstvovanja oni nisu takvi. Na nivou koji je temeljniji od nivoa suštine ili prirode, anđeli su sastavljeni od vlastitog akta bivstvovanja (*actus essendi*) i svoje suštine.²⁰ No, to može biti samo ukoliko su bivstvovanje i suština realno različite i međusobno nesvodive komponente bića.

17 DEE, proslov (Akvinški 1996: 270).

18 Toma pominje Avicebra (Shelomo ben Yehuda ibn Gabirol) i njegovo delo *Fons vitae* kao izvor teorije da anđeli poseduju neku vrstu duhovne materije (DEE, c. 4 (Akvinški 1996: 300)). Tomin savremenik i uticajni kolega u Parizu, u vreme kada je ovaj pisao *De ente*, Đovani di Fidanca Bonaventura (G. F. Bonaventure) takođe je zastupao učenje o duhovnoj materiji, kao i Aleksandar iz Hejlsa (Alexander Halensis) i Rodžer Bekon (Roger Bacon); za Bonaventuru, up. Koplston 1989: 276–277.

19 DEE, c. 4: „[U]nde in commento none propositionis libri De causis dicitur quod intelligentia est habens formam et esse: et accipitur ibi forma pro ipsa quiditate uel natura simpliciter“, Akvinški 1996: 303. Zarad terminološkog ujednačavanja s ostatkom teksta, umesto *oblik* i *bitak*, u prevodu je redom stavljeno *forma* i *bivstvovanje*.

20 U njima, dakle, postoji jedna složenost, supstancije i bivstvovanja, dok u materijalnim bićima postoji dvostruka složenost, supstancije od materije i forme, i takve supstancije i bivstvovanja; up. *Sumu protiv pagana*, II, 54 (Akvinški 1993: 569–571) i *Sumu teologije*, I, q. 50, a. 2, ad 3.

Na ovom mestu Toma izlaže ono što Dž. Owens (Owens) i Vipel nazivaju prvom fazom²¹ argumenta za realnu kompoziciju u četvrtom delu spisa *O biću i suštini*.²² Svini (Sweeney 1962) je detaljno formalizovao Tomino zaključivanje, a mi na ovom mestu samo prenosimo sažetke.

Prva faza argumenta za realnu razliku u DEE: argument intellectus essentiae.

a) Sve ono što nije uključeno u pojam suštine pridolazi joj izvana i ulazi u kompoziciju s njom.

b) Ali svaka suština ili štastvo može biti pojmljeno, a da ništa nije pojmljeno s obzirom na njeno bivstvovanje.

c) Dakle, suština je različita od bivstvovanja osim ako ne postoji biće čija je suština njegovo bivstvovanje.

Pošto ova faza započinje razmatranjem načina na koji je suština pojmljena, ona se takođe naziva i argument na osnovu razumevanja suštine, pojma suštine (*intellectus essentiae*).²³ Toma tvrdi da se „nijedna bit ne može pojmiti bez onoga što čini sastavne dijelove biti”,²⁴ jer, kako je ranije pomenuto u ovom spisu, suština stvari jeste ono što je obuhvaćeno razumom, njen princip inteligibilnosti i, otud, ono što je definisano (tj. smešteno u odgovarajući rod i vrstu).²⁵ Tako, na primer, s obzirom na suštinu ljudskog bića, pošto su „razumno” i „životinja” uključeni definiciju čoveka (koja izražava ljudsku suštinu), šta je to „biti čovek”, tj. štastvo ljudskog bića ne može se *razumeti* ukoliko nedostaje bilo koji element te definicije. Razumeti šta čovek jeste zahteva razumevanje onog što konstituiše samu prirodu ljudskog bića, dakle toga šta je „životinja” i toga šta je „razumska”.

No, nastavlja Toma, sve što je suviše za razumevanje suštine stvari nije neophodno da bi se razumela sama suština: „Naime, što god ne ulazi u pojam biti ili

21 Wipfel 2000: 140.

22 U prevodu, odgovarajući tekst nalazi se na str. 306, redovi 15–21.

23 U sekundarnoj literaturi vlada izvesna neusaglašenost oko upotrebe izraza „argument *intellectus essentiae*“, pošto se upotrebljava i samo za prvu fazu i za ceo dokaz u četvrtom delu DEE. U ovom tekstu, ja ga koristim za imenovanje samo prve faze argumenta za realnu razliku u DEE, dok ga Vipel koristi za celinu dokaza.

24 DEE, c. 4: „[N]ulla essentia sine hiis que sunt partes essentie intelligi potest“, Akvinski 1996: 307.

25 DEE, c. 1: „A budući da ono čime je stvar uspostavljena u vlastitom rodu ili vrsti, jest ono što je označeno definicijom koja ukazuje što je stvar, otud se događa da su filozofi riječ ‘bit’ promijenili u riječ ‘štostvo’; a to je takođe ono što Filozof često naziva ‘ono što bijaše biti’, tj. čime je neka stvar nešto (*Et quia illud per quod res constituitur in proprio genere uel specie est hoc quod significatur per diffinitionem indicantem quid est res, inde est quod nomen essentiae a philosophis in nomen quiditatis mutatur; et hoc est etiam quod Philosophus frequenter nominat quod quid erat esse, id est hoc per quod aliquid habe esse quid*)“, Akvinski 1996: 274.

štostva, to prilazi stvari kao izvanjski dodatak i tvori složevinu s biti²⁶. Toma dodaje da se *može* razumeti *šta* nešto jeste, a da se ne zna da li ta stvar bivstvuje ili ne. Da bi to ilustrovao, navodi slavni primer s čovekom i feniksom: „[M]ogu, doista, shvatiti što je čovjek ili feniks, a ipak ne znati postoji li u stvarnosti²⁷”. Ni u razumevanju, dakle u pojmu toga šta je ljudsko biće (ili razumna životinja) ni u pojmu toga šta je feniks (ptica koja skončava u vatri i regeneriše se iz pepela) *nikada* nećemo naći *apsolutno ništa* o njihovom bivstvovanju, ma koliko dugo i duboko tragali za njim. Naprosto, šastveni sadržaj kao takav (to je suština posmatrana apsolutno) ne manifestuje prisustvo *nikakvog* bivstvovanja.

Čak i ako imamo realno postojeća ljudska bića u iskustvu,²⁸ spoznaja njihovog bivstvovanja, tvrdi Toma, ne može se dobiti na osnovu znanja o tome šta ona jesu. Suština ljudskog bića naprosto ne otkriva da li postoji nešto u stvarnosti što odgovara toj definiciji. Na osnovu toga, završavajući prvi deo argumenta, Toma zaključuje da „se bivstvovanje razlikuje od biti ili štostva²⁹”.

Neki istoričari filozofije tvrdili da je ovim zaključkom kompletiran Tomin dokaz za realnu razliku između bivstvovanja i suštine. No, postoji jak argument protiv te teze. Tomin je cilj bio, da podsetimo, demonstracija toga da čak ni odvojene inteligencije, koje su proste forme bez materije, nisu potpuno proste, već da sadrže određeni stepen potencijalnosti u svojoj metafizičkoj strukturi. No, može li se zaključiti na realnu kompoziciju bivstvovanja i suštine samo na osnovu razumske razlike, a očito je ona na delu jer se govori o pojmovima suštine i egzistencije? Dakle, da li na osnovu toga što posedujemo dva međusobno nezavisna koncepta, jedan suštine stvari, a drugi njenog bivstvovanja, možemo zaključiti da oni označavaju dve realno različite komponente bića?

Džozef Bobik (J. Bobik) uveren je da je to moguće, pa u komentaru *De entea* tvrdi da je argument *intellectus essentiae* dovoljan, jer, prema njegovom tumačenju, on nudi ne samo razumsku već i ontološku razliku. Bobikovo zaključivanje oslanja se na činjenicu da je za Tomu suština stvari ono što je čini da bude na način na koji

26 DEE, c. 4: „Quicquid enim non est de intellectu essentie uel quiditatis, hoc est adueniens etra et faciens compositionem cum essentia“, Akvinski 1996: 306.

27 DEE, c. 4: „[P]ossum enim intelligere quid est homo uel fenix et tamen ignorare an esse habeat in rerum natura“, Akvinski 1996: 306. Kako je pokazao Hauser, sam izbor primera nedvosmisleno ukazuje na Avicenin uticaj (Houser 2007: 96, 107–108). S primerom feniksa treba biti oprezan, jer ne znamo da li je i za Tomu feniks bio mitsko biće (up. Gravestock 1999); no, nešto drugo je važno: dok je „ljudskost aktualno pripisana mnogim subjektima, feniks je najviše jedan, čineći tako od feniksa posebno dobar primer, pošto Akvinčevi anđeli, kao i Avicenine inteligencije, jesu takođe jedni [jedini] u vrsti“, Houser 2007: 96.

28 Izbegavam kolikogod je moguće upotrebu pojma egzistencije (*existentia*), jer to je pogrešan prevod za Tomino *esse*. Za to, up. Fabro 1970: 90 i 2002b: 534–535, Nijenhuis 1986 i 1995 i Milidrag 2014: 15, nap. 33.

29 DEE, c. 4: „[E]sse est aliud ab essentia uel quiditate“, Akvinski 1996: 306.

jeste u stvarnosti, nezavisno od ljudske spoznaje. No, ne samo to, suština je ono po čemu je nešto inteligibilno. Bobik piše da suština „označava ono da što je istovremeno i princip nezavisne egzistencije i princip inteligibilnosti“.³⁰ Suština funkcionira kao neka vrsta posrednika između stvarnog sveta i naše koncepcije o tom svetu, garantujući identitet između toga dvoga. Otud, pojmiti nešto pomoću njegove suštine znači razumeti način na koji stvar uistinu jeste i, zaključuje on, pošto je naša spoznaja zasnovana na stvarnosti i pošto postoji razlika u njoj, takva je razlika moguća samo ukoliko postoji odgovarajuća razlika i u samoj stvarnosti. Na osnovu razlike u znanju o suštini i znanju o bivstvovanju stvari, Bobik tvrdi da su suština i bivstvovanje zapravo realno različiti, jer, piše on „u ovom kontekstu, to da je nešto pojmljeno da je takvo i takvo, uvek je za to da jeste takvo i takvo“. Sledstveno, prema Bobikovom čitanju, prvi deo Tominog argumenta stoji sam za sebe.

Nekoliko je razloga zbog kojih Bobikova argumentacija nije zadovoljavajuća. Prvo, on precenjuje sposobnost ljudskog razuma da obuhvati stvarnost kakva je po sebi samoj.³¹ Toma nije bio neka vrsta idealiste, ali zasigurno nije bio ni naivni realista kakvim ga Bobik predstavlja, i dovoljno često ponavlja da spoznaja u onom koji spoznaje jeste u saglasnosti s njegovim načinom spoznaje. Spoznaja nije nužnim načinom u spoznavaoću u saglasnosti s modusom samog spoznatog predmeta. Moj pojam o Ajfelovom tornju sadrži suštinu Ajfelovog tornja, ali modus bivstvovanja te suštine u mojoj duši nije modus njenog bivstvovanja u svetu,³² iako su i intencionalno/pojmovno bivstvovanje u duši i realno bivstvovanje u svetu modusi istinskog bivstvovanja.

Nadalje, kako ističe Vipel,³³ sam Akvinac upozorava da ne treba postupati upravo onako kako Bobik sugerše da treba, naime, zasnivati razliku u stvarnosti na navodnoj razlici u mislima: „Nije nužno istinito da ono što duh razdvaja jeste razdvojeno u stvarnosti, jer duh shvata stvari na vlastiti način koji ne mora biti

30 Bobik 1966: 167, 168.

31 Nećemo preterati ako kažemo da je Toma bio skeptik kada je reč o mogućnosti spoznaje suština stvari: „Naime, kod osjetnih stvari također su nam bitne razlike nepoznate; otuda se označuju s pomoću akcidentalnih razlika koje proizlaze iz bitnih, kao što se 'dvoonožac' postavlja kao razlika čovjeka (*In rebus enim sensibilibus etiam ipse differentiae essentialis ignote sunt; unde significantur per differentias accidentales que ex essentialibus oriuntur, sicut causa significatur per suum effectum: sicut bipes ponitur differentia hominis*)“, Akvinski 1996: 316; zarad terminološkog ujednačavanja, umesto *pripadnih* stavljeno je *akcidentalnih*. Up. i *Summa teologije*, I, q. 77, a. 1, ad 7 (Akvinski 1990: 79).

32 Up. DEE, c. 3: „Ta pak narav ima dvojakno bivstvovanje: jedno u pojedinačnim bićima a drugo u duši (*Hec autem natura habet duplex esse: unum in singularibus et aliud in anima*)“, Akvinski 1996: 296.

33 Wipfel 2000: 141.

način na koji stvari jesu”.³⁴ Na kraju krajeva, to je velika greška platoničara, kako je Toma video, jer nisu pravili razliku između apstraktivnih moći razuma (prosto poimanje) i suđenja, što je vodilo do pridavanja egzistencije odvojenim formama i matematičkim objektima.³⁵

Dodatan razlog navodi Dž. Owens (Owens 1965: 8–17) koji kaže da razumska razlika može uspostaviti samo razliku između koncepata, na primer vrsnih i rodnih. U suprotnom, koncepti „razumna“ i „životinja“ morali bi biti realno različiti, pošto posedujemo dva koncepta, od kojih je „životinja“ zasigurno nezavisan od koncepta „razumna“. Mogu, dakle, zamisliti životinju, a da ništa ne znam o tome postoji li nekakva razumna životinja, te utoliko je „biti razuman“ akcidentalno određenje roda „životinja“. Isto je na delu i kada je u pitanju odnos koncepata suštine i bivstvovanja. Koncept suštine i koncept njenog bivstvovanja zasigurno jesu različiti, ali o toj razlici na kraju prve faze argumenta možemo zaključiti samo da je razumska, te da je bivstvovanje akcidentalno za samu suštinu. No, ako je tako, samo razumska razlika, čemu onda uopšte argument *intellectus essentiae* u dokazivanju realne razlike? Vratićemo se na to važno pitanje.

Ukoliko argument ne ide dalje, te ukoliko faza jedan stoji samostalno, onda je Toma kriv zbog dvoznačnosti u pojmu bivstvovanja. Naime, Toma koristi *esse* na početku dokaza u smislu fakta da nešto postoji. Na osnovu toga će zaključiti da je bivstvovanje realno različito od suštine, ali bivstvovanje se više neće odnositi na fakticitet već na intrinzični princip bića, neće više biti razumevano kao fakt već kao akt. Da je Bobik u pravu, *fakt*, a ne akt bivstvovanja bi bio kod Tome metafizički princip. No, kako Vipel skreće pažnju, tvrdeći da je *esse* drugo od suštine, Toma dodaje da „[i]zuzetak bi bilo neko biće u kojem se štoštvo poistovječuje sa samim bivstvovanjem“,³⁶ što jasno ukazuje da je reč o bivstvovanju kao metafizičkom principu. S obzirom na kontekst, Toma ovde pod bivstvovanjem očito misli na

34 „Non est autem necessarium quod ea quae distinguuntur secundum intellectum, sint distincta in rebus, quia intellectus non apprehendit res secundum modum rerum, sed secundum modum suum“, *Summa teologije*, I, a. 50, q. 2c.

35 Up. *Komentar Boetijevog spisa O Trojstvu*, q. 5, a. 2 (Kušar 1996: 515–517); slične se kritike mogu naći i u delu *O odvojenim supstancijama*, c. 1, c. 2 (Akvinški 1995) i u *Sumi teologije*, I, q. 84, a. 1 (Akvinški 1990: 111–114). Za dve operacije razuma, poimanje (*apprehensio*), kojim se saznaje suština, i suđenje (*iudicium*), kojim se saznaje bivstvovanje, up. *Komentar Boetijevog spisa O Trojstvu*, q. 5, a. 3, resp. (Kušar 1996: 521–522), *In I Sent.*, d. 19, q. 5, a. 1, ad 7; isto, d. 38, q. 1, a. 3c; *In IV Meta.*, l. 6, no. 605; *In Periherm.*, *Proem.*

36 DEE, c. 4: „Jasno je dakle da se bivstvovanje razlikuje od biti ili štoštva. Izuzetak bi bilo neko biće u kojem se štoštvo poistovječuje sa samim bivstvovanjem, i to biće može biti samo jedno i prvo (*ergo patet quod esse est aliud ab essentia uel quiditate. Nisi forte sit aliqua res cuius quiditas sit ipsum suum esse, et hec res non potest esse nisi una et prima*)“, Akvinški 1996: 306.

nešto identično s božanskim štaštvom, na unutrašnji metafizički princip, a ne na puki fakat božanske egzistencije.

Neki tumači, Vipel na prvom mestu, tvrde da Toma uspeva da dokaže realnu razliku onim što neposredno sledi u četvrtom poglavlju spisa *O biću i suštini*, u drugoj od tri faze argumenta. Ovens, međutim, tvrdi da Toma mora napraviti još jedan, treći korak pre nego što se stigne do željenog zaključka.

Na osnovu razumske razlike između bivstvovanja i suštine Akvinac zaključuje da može postojati samo jedno biće u kojem su suština i bivstvovanje identični³⁷ i ta tvrdnja, zajedno s argumentacijom koja sledi, čini drugi korak dokaza za realnu razliku u DEE:³⁸

Druga faza argumenta za realnu razliku u DEE: ako postoji biće u kojem su suština i bivstvovanje identični onda ono mora biti jedno jedino

Tri su načina na koji se nešto može umnožavati:

a) Dodavanjem nekakve razlike: rod plus razlika jednako vrsta. Da se umnožava na taj način, bivstvovanje bi bilo bivstvovanje plus neka forma koja bi razlikovala jedno subzistentno bivstvovanje od drugog. Sledila bi neprostost dotičnog bića.

b) Ista vrsta forme primljena u različitim instancama materije, kada je vrsna priroda umnožena u različitim individuama. Tada bi to bivstvovanje bilo materijalno.

c) Kada jedno savršenstvo bivstvuje odvojeno, sve druge instance koje ga imaju moraju ga imati kao primljeno. Otud, ukoliko bivstvuje odvojeno, *esse* će bivstvovati kao neka priroda, dok će u svim drugim instancama biti primljeno.

Otud, *ako* je nemoguće da bude više od jednog bića čija suština jeste njegovo bivstvovanje *onda* u svim drugim bićima suština i bivstvovanje nisu identični.

Iz činjenice da može postojati samo jedna stvar čija je suština bivstvovanje dominikanski učitelj demonstrira da, s obzirom na očitu činjenicu mnoštvenosti bića, sve druge stvari moraju biti takve da u stvarnosti njihova suština jeste različita od njihovog bivstvovanja.

Vipel smatra da je Tomi, da bi dokazao realnu razliku, dovoljno da samo hipotetički tvrdi da *može* postojati samo jedno biće čije je bivstvovanje njegova suština: ako je pokazano da *može* postojati barem jedan entitet čija je suština bivstvovanje, odnosno u kojem su suština i bivstvovanje identični, *onda mora*

37 Vidi citat u nap. 33.

38 Odgovarajući tekst u prevodu nalazi se od 21. reda na str. 306 do 9. reda na str. 308. U prevodu na str. 308, iako ne i u latinskom originalu, nedostaje objašnjenje primanja u različitim instancama materije.

postojati razlika između njih u svakom drugom aktualnom entitetu, sve i da pretpostavimo da Bog ne egzistira. Vipel skreće pažnju da sam Akvinac počinje drugu fazu dokaza hipotetički: „*Nisi forte*: izuzetak bi bilo“.³⁹ Naravno, za Tomu je ključno da demonstrira da može postojati samo jedno takvo biće.

Ovens tvrdi da na kraju drugog koraka dokaza kako je izložen u spisu *O biću i suštini*, Toma još uvek nije uspeo u dokazivanju realne razlike, već da tek nakon treće to uspeva, tj. tek nakon demonstracije da je bivstvovanje jedna realna priroda, te da postoji biće čije je štagstvo bivstvovanje.⁴⁰ Glavni Ovensov argument jeste to da na osnovu spoznaje da suština i bivstvovanje mogu biti identični samo u jednom biću, u Bogu, ne sledi spoznaja *prirode* njihove razlike u svemu ostalom, tj. u stvorenim bićima: *iz identiteta u jednom biću ne sledi da je razlika realna u ostalim*. Iako znamo da jeste nekakva, ne znamo kakva je to razlika: ne znamo da li je realna ili je samo razumska, tj. da li je bivstvovanje samostalan metafizički princip ili je pak jedno određenje suštine.

Drugi razlog zašto se za dokazivanje realne razlike mora dokazati da postoji biće u kojem su bivstvovanje i suština identični jeste to što se jedino na taj način može dokazati da akt bivstvovanja Boga jeste čist i temeljno neprenosiv ni na šta drugo, jer je to njegova priroda. Zato je, prema Ovensu, neophodna treća faza argumenta, dokaz da je bivstvovanje jedna realna priroda.

Jasno je da je demonstracija nemogućnosti postojanja više takvih bića odlučujuća za celu Tominu argumentaciju. Da bi to pokazao, Akvinac tvrdi da postoje tri i samo tri načina na koje se nešto može umnožiti, te da ukoliko postoji više od jednog bića čija je suština njegovo bivstvovanje, ta se bića moraju takođe moći umnožavati. Tri načina umnožavanja jesu sledeći: 1) dodavanjem vrsne razlike, 2) primanjem u materiji i 3) razlikovanjem između onog što je odvojeno i onog što prima.⁴¹

Ukoliko bi se dopustilo da postoji takva jedna stvar čije je štagstvo njegovo bivstvovanje, onda bi ona bila jedino bivstvovanje (*esse tantum*) ili samo subzistira-

39 Wipfel 2000: 145–146. Vipel i Ovens vodili su raspravu o drugoj fazi dokaza; za to, up. Wipfel 1979, Owens 1981, Wipfel 1984: 107–120.

40 Up. Owens 1965: 19. Takođe i Owens 1986.

41 DEE, c. 4: „Nemoguće je, doista, da se nešto umnožava drukčije nego dodavanjem neke razlike – kao što se narav roda umnožava u vrstama; ili time što forma biva primljena u raznim tvarima – kao što se umnožava narav vrste u raznim jedinkama; ili time što je nešto neovisno, a drugo u nečemu primljeno – kao kad bi neovisno postojala neka toplina, ona bi se, zbog svoje odvojenosti, razlikovala od neodvojene topline (*quia impossibile est ut fiat plurificatio alicuius nisi per additionem alicuius differentie, sicut multiplicatur natura generis in species; uel per hoc quod forma recipitur in diuersis materiis, sicut multiplicatur natura speciei in diuersis indiuiduis; uel per hoc quod unum est absolutum et aliud in aliquo receptum, sicut si esset quidam calor separatus esset alius a calore non separato ex ipsa sua separatione*)“, Akvinski 1996: 306–309.

juće bivstvovanje (*ipsum esse subsistens*). No, nastavlja Toma, nešto što je samo bivstvovanje ne bi moglo dopuštati umnožavanje. Prvo, nešto se može umnožavati prema primanju vrsne razlike, to jest prema nekoj razlikovnoj formi, jer razlika u formi razlikuje inteligencije koje su čiste forme.⁴² Na taj su način vrste umnožene unutar jednog roda. Ukoliko bi se uvela vrsna razlika u čisto bivstvovanje narušila bi se sama njegova priroda kao takva, jer tada ono ne bi više bilo čisto već bi bilo bivstvovanje plus neka razlika, tj. bivstvovanje plus razlikovna forma. Pa čak i ako se, *per impossibile*, dopusti da se čisto bivstvovanje može vrsno razlikovati od drugog čistog bivstvovanja pomoću vrsne forme, šta bi ta vrsna razlika mogla biti osim nebića, jer bivstvovanje obuhvata sve što jeste, sve rodove i sve vrsne razlike. A kako bi nebiće moglo razlikovati biće?

Ukoliko se nešto čije je štatstvo njegovo bivstvovanje ne može umnožavati primanjem razlikovne forme, tada još i manje, objašnjava Toma, može se umnožavati tako što bi bilo primljeno u materiji. Ukoliko bi se čisto bivstvovanje razlikovalo po materiji ono više ne bi bilo čisto, subzistentno bivstvovanje, već bi bilo biće plus materija. Bilo bi materijalno biće.

Kao objašnjenje trećeg načina umnožavanja Toma nudi razmatranje „odvojene topline“ kao ilustraciju. Ukoliko bi, hipotetički govoreći, postojalo nešto tako kao odvojena toplina, dakle stvar koja bi bila toplina sama, da ne kažemo „toplina kao takva“, ona bi se razlikovala od svih drugih svojih upojedinjenja (od toplih stvari) samim tim što je odvojena. Sve druge topline bile bi primeri toplih stvari, ali ne bi bile toplina sama. Ono ključno što primer s odvojenom toplinom ili, na drugim mestima, s odvojenom belinom donosi jeste princip koji Toma ne dokazuje, naime da ono što jeste po sebi nije samoograničavajuće: „Svaki akt koji je u nečemu drugome, prima ograničenje od onoga u čemu se nalazi, jer što postoji u drugome, u njemu postoji po mjeri samog primaoca. Prema tome, akt koji ne postoji ni u jednom nosiocu, ničim nije ograničen; npr. kad bi bjelina postojala sama po sebi, savršenstvo bjeline ne bi u njoj bilo ograničeno, nego bi posjedovala sve što god se može posjedovati od savršenstva bjeline“.⁴³

Analogon čistoj, subzistentnoj toplini bilo bi čisto, subzistentno bivstvovanje: „Prema tome, ako ima nešto čemu pripada cijela snaga bivstvovanja, njemu ne

42 DEE, c. 4: „I zato, kad je riječ o tim supstancijama, ne može postojati više jedinki iste vrste, nego koliko je jedinki toliko je vrsta, kako izričito izjavljuje Avicena (*et ideo oportet ut non inueniantur in illis substantiis plura individua eiusdem speciei, sed quot sunt ibi individua tot sunt ibi species, ut Avicenna expresse dicit*)“, Akvinski 1996: 306; zarad terminološkog ujednačavanja s ostatkom teksta, umesto *bivstvo* stavljeno je *supstancija*.

43 *Suma protiv pagana*, I, 43: „Omnis actus alteri inhaerens terminationem recipit ex eo in quo est: quia quod est in altero, est in eo per modum recipientis. Actus igitur in nullo existens nullo terminatur: puta, si albedo esset per se existens, perfectio albedinis in ea non terminaretur, quominus haberet quicquid de perfectione albedinis haberi potest“, Akvinski 1993: 186. Za ovaj Tomin princip, vidi Wippel 1998.

može nedostajati nikakva odličnost koju ima bilo koja stvar. Ali biću koje se poistovjećuje sa svojim bivstvovanjem, pripada bivstvovanje u svoj snazi bivstvovanja; npr. kad bi postojala neka odvojena bjelina, ne bi joj moglo ništa nedostajati od snage bjeline. Doista, bijeloj stvari nedostaje nešto od snage bjeline zbog nedostatka njezina primaoca, koji je prima na svoj način, a možda ne prema čitavoj moći bjeline. Prema tome, Bog, koji se poistovjećuje sa svojim bivstvovanjem, kao što je već dokazano, posjeduje bivstvovanje u čitavoj snazi bivstvovanja. Dakle, ne može mu nedostajati nikakva odličnost koju ima bilo koja stvar⁴⁴.

Ako se bivstvovanje nalazi u prirodi nečega, ono će dopuštati samo jedan jedini primerak te prirode kao prirode. Pošto sadrži sve svoje razlike, bivstvovanje će tu prirodu snabdjeti svim mogućim različitostima i savršenstvima. *Neće ostaviti nikakva rodna ili vrsna ili individualna određenja kojim bi se ta priroda mogla umnožiti* (pošto bivstvovanje nije rod, ne može se umnožavati formalnom/vrsnom razlikom.) Dakle, ako se dopusti da bivstvovanje „uđe“ u suštinu, to isključuje sve ostalo, bivstvovanje postaje priroda sama, postaje subjekat.

Ukoliko se odvojena toplina razlikuje od tople stvari time što je odvojena, tada, nastavljamo s analogijom, čisto bi se bivstvovanje razlikovalo od drugog bivstvovanja time što je odvojeno: druge stvari *imaju* bivstvovanje,⁴⁵ a ono *jeste* čisto bivstvovanje.⁴⁶ Drugim rečima, dok bi u slučaju Boga bivstvovanje bilo jedna šastvena *priroda* jednog bića, u stvoreninama bivstvovanje bi bilo *akt* koji je nešto drugo od prirode koju aktualizuje, što će reći da bi one imale primljeno bivstvovanje i tako bile sastavljene od bivstvovanja i suštine.

Pošto se čisto bivstvovanje ne može umnožavati primanjem vrsne forme, niti primanjem u materiju, Toma zaključuje da može biti samo jedna stvar u kojoj su suština i bivstvovanje identični. Kao potvrdu svoje pozicije on citira mesto iz *Knjige o uzrocima* u vezi s inteligencijama, da se njihova metafizička struktura sastoji od forme i bivstvovanja. Naravno, treba se prisjetiti da je ranije u *De enteu*

44 *Suma protiv pagana*, I, 28: „Igitur si aliquid est cui competit tota virtus essendi, ei nulla nobilitatum deesse potest quae alicui rei conveniat. Sed rei quae est suum esse, competit esse secundum totam essendi potestatem: sicut, si esset aliqua albedo separata, nihil ei de virtute albedinis deesse posset; nam alicui albo aliquid de virtute albedinis deest ex defectu recipientis albedinem, quae eam secundum modum suum recipit, et fortasse non secundum totum posse albedinis. Deus igitur, qui est suum esse, ut supra probatum est, habet esse secundum totam virtutem ipsius esse. Non potest ergo carere aliqua nobilitate quae alicui rei conveniat“, Akvinski 1993: 141.

45 *Quodl.*, 2, q. 1, a. 2c: „Jer nijedna stvorenina nije vlastito bivstvovanje, već je ono što ima bivstvovanje (*nulla enim creatura est suum esse, sed est habens esse*)“.

46 Naravno, ne treba preterivati s analogijom. Odvojena/subzistirajuća belina jeste apstraktno razmatranje u mišljenju, ona nije po sebi odvojena kao rezultat vlastite aktivnosti; s druge strane, ne samo da bivstvovanje nije forma, kao što belina jeste, već i čisto bivstvovanje subzistira u stvarnosti.

Toma rekao da se suština naziva i forma „ukoliko oblik označuje određenost svake pojedinačne stvari, kako kaže Avicenna u II. knj. svoje *Metafizike*“.⁴⁷

Toma zaključuje da u svim bićima, s jednim *mogućim* izuzetkom (još uvek nije dokazao postojanje takvog izuzetka), bivstvovanje i suština jesu međusobno različiti. Sledeći je korak očit – dokazivanje da takav jedan izuzetak uistinu postoji.

Treća faza argumenta za realnu razliku u DEE: svako biće u kome nema identiteta između suštine i bivstvovanja svoje bivstvovanje mora primiti od nečeg drugog, te se prema primljenom bivstvovanju nalazi u potenciji.⁴⁸

(Osim bića čija bi priroda bila da bivstvuje, nijedno biće svoje bivstvovanje nema po svojoj prirodi. Odakle mu onda?)

a) Sve što akcidentalno pripada nečemu jeste uzrokovano ili od principa njegove prirode (npr. sposobnost smejanja u čoveku) ili dolazi od nekog samoj prirodi spoljašnjeg principa.

b) Kada je u pitanju uzrok bivstvovanja, prvo je nemoguće jer bi štaštvo bilo njegov uzrok, tj. nešto bi bilo uzrok samog sebe. Otud, sve čemu je bivstvovanje drugo od njegove prirode mora to bivstvovanje imati od nečeg drugog.

c) Pošto ono što bivstvuje od drugog mora biti praćeno onim što bivstvuje od sebe, mora postojati nešto kao uzrok bivstvovanja svega drugog, na osnovu činjenice da je ono bivstvovanje samo (*esse tantum*).

Dakle, postoji biće čija je suština *esse tantum*, jer postoje stvari u kojima je bivstvovanje drugo od suštine, i to biće delotvorno uzrokuje njihovo bivstvovanje.

Otud, pošto je bivstvovanje u svakom biću koje nije prvo primljeno od njegove suštine, u njemu je bivstvovanje u odnosu prema suštini kao akt prema potenciji.

Opisujući prirodu odnosa između bivstvovanja i suštine Toma ukazuje na to da se bivstvovanje ne može ni na koji način svesti na suštinu. „Sve pak što nekoj naravi pristaje“, objašnjava on „ili proizlazi kao učinak iz počela njezine naravi, kao sposobnost smijanja u čovjeku; ili joj prilazi od nekog vanjskog počela, kao svjetlost u zraku od Sunčeva sjaja“.⁴⁹ Kada su u pitanju suština i bivstvovanje jasno

47 DEE, c. 1: „Dicitur etiam forma, secundum quod per formam significatur certitudo uniuscuiusque rei, ut dicit Avicenna in II Metaphisice sue“, Akvinski 1996: 274. *Certitudo* na ovom mestu ne znači izvesnost, već stabilnost, postojanost, nepromenljivost suštine; reč je o prevodu arapskog izraza *haqiqa*. Za *certitudo* na ovom mestu, up. pre svega Cunningham 1953. Za najosnovniju informaciju, Wippel 2007: 56–57, Elders 1993: 207.

48 Odgovarajući tekst nalazi se na str. 308, red 10 do 310, red 13.

49 DEE, c. 4.: „Omne autem quod conuenit alicui uel est causatum ex principiis nature sue, sicut risibile in homine; uel aduenit ab aliquot principio extrinseco, sicut lumen in aere influentis solis“, Akvinski 1996: 309.

je da oni ne mogu biti u takvom odnosu u kojem bi bivstvovanje bilo uzrokovano suštinom jer bi tada stvar bila vlastiti delotvorni uzrok i posledica: „Međutim, ne može biti da samo bivstvovanje bude uzrokovano samom formom ili štoštvom stvari, kao delotvornim uzrokom, jer bi tako neka stvar bila uzrokom same sebe i samu sebe izvodila u bivstvovanje: a to je nemoguće”.⁵⁰ Jedino što može biti na delu jeste da bivstvovanje pridolazi suštini od nečeg njoj samoj spoljašnjeg; samim tim, uzročnost na delu ne može biti formalna, već mora biti delotvorna. Unutar poretka delovornih uzroka ne može biti beskonačnog regresa uzroka, mora postojati tačka na kojoj se staje; mora postojati nešto čija suština jeste samo njegovo bivstvovanje, tj. Bog.⁵¹

Da li je ovakav dokaz u spisu *O biću i suštini* za Tomu dokaz za egzistenciju Boga pitanje je koje se nalazi izvan domena ovog teksta.⁵² Bilo kako bilo, Toma ovakvom argumentacijom eksplicira prirodu odnosa između suštine i bivstvovanja kakvi su nađeni u stvorevinama, posebno u odvojenim inteligencijama. Jasno je da se za Tomu bivstvovanje ne može svesti na suštinu, već joj pridolazi izvana, te je, dakle, primljeno. No, kako Toma odmah napominje, sve što prima nešto drugo nalazi se u potenciji u odnosu na to što prima.⁵³ Tako, u spisu *O odvojenim supstancijama* piše: „Sve pak što jeste ima bivstvovanje; dakle u kojoj mu drago stvari osim prvog bića postoji i samo bivstvovanje kao akt i supstancija stvari koja ima bivstvovanje i koja kao mogućnost taj akt, tj. bivstvovanje, prima”.⁵⁴

Suština stoji u odnosu prema bivstvovanju kao potencija prema aktu: „Samo bivstvovanje, promatrano apsolutno, beskonačno je, jer u njemu može učestvovati beskonačan broj bića i na beskonačno mnogo načina. Prema tome, ako je nečije

50 Isto: „Non autem potest esse quod ipsum esse sit causatum ab ipsa forma uel quidditate rei, dico sicut a causa efficiente, quia sic aliqua res esset sui ipsius causa et aliqua res se ipsam in esse produceret: quod est impossibile“. Up. i *Suma protiv pagana*, I, 22 (Akvinški 1993: 117), *Suma teologije*, I q. 3, a. 4 (Akvinški 1990: 283).

51 Za detaljnu analizu razloga za nemogućnost beskonačnog regresa uzroka na ovom mestu u DEE, up. Bonnette 1972: 61–68.

52 Još jedna tačka spora među istoričarima filozofije. E. Žilson (Gilson) navodi, smatram, uverljive razloge zašto dokaz u *De enteu* nije dokaz za egzistenciju Boga. Dva osnovna jesu ta da Toma ne pominje ovaj dokaz kada navodi pet puteva za dokazivanje Boga u dvema sumama i da ovaj dokaz ne kreće od čulnih datosti, kao svi ostali, već je njegova polazna tačka proizvod filozofske refleksije; up. Gilson 2006: 81–83. Za analizu argumentacije, Žilsona, Ovensa i Maurera (Maurer), vidi Knasas 2003: 224–236. Za suprotan stav, da jeste reč o dokazu, vidi Kerr 2012.

53 DEE, c. 4: „Omne autem quod recipit aliquid ab alio est in potentia respectu illius“, Akvinški 1996: 309.

54 *O odvojenim supstancijama*, c. 8: „Omne autem quod est esse habet; est igitur in quocumque praeter primum et ipsum esse tamquam actus, et substantia rei habens esse tamquam potentia receptiva huius actus quod est esse“, Akvinški 1995: 230.

bivstvovanje konačno, mora da je to bivstvovanje ograničeno od nečega drugoga što je na neki način uzrok tog bivstvovanja⁵⁵.

Rezimirajmo rečeno o odnosu bivstvovanja i suštine u svetlu odnosa njih kao akta i potencije u anđelima. Neko nematerijalno štastvo ili jeste svoje bivstvovanje ili nije. Ako jeste svoje bivstvovanje, biće *ipsum esse*, Bog. Ako nije, nužno je da ima bivstvovanje dobijeno od drugog. Sve što nešto nema po sebi jeste u potenciji za to nešto. I materijalna i nematerijalna stvorena štastva imaju bivstvovanje od drugog i otud su u potenciji prema svom bivstvovanju. Potencije nema u onome po čemu stvorena štastva imaju bivstvovanje, u *ipsum esse*. U onom što ima *esse ab alio* postoji kompozicija između aktualnosti i potencijalnosti, štaštvene potencijalnosti i egzistencijalne aktualnosti. Bivstvovanje koje pridolazi suštini, a s kojim je suština složena, nije neka stvar niti kategorijalna akcidencija, već je izvansuštinski *actus essendi*.

Iako nije složenost forme i materije, složenost koju Akvinac nalazi u anđelima ipak jeste složenost potencije i akta, tj. suštine i bivstvovanja. To je složenost koja se pojavljuje na temeljnijem metafizičkom planu od nivoa složenosti forme i materije karakteristične za materijalna bića. Prvi metafizički poredak, onaj suštine, pripada supstanciji same stvari u kojoj je nađena složenost potencije i akta; naprosto, reč je o složenosti forme i materije. Forma se prema materiji nalazi u odnosu akta prema potenciji.⁵⁶ No, u anđelima takva složenost ne postoji, pošto u njima nema materije. Tome uprkos, anđeli ipak nisu potpuno prosti, pošto iz perspektive primarnijeg metafizičkog poretka, poretka bivstvovanja, oni su takođe složeni i to od akta i potencije.

Ukoliko bivstvovanje uđe u kompoziciju s formom, ono samo ne može biti forma,⁵⁷ jer bi to značilo da jeste priroda stvorenine, ali i zato što je svaka forma aktualna samo zahvaljujući bivstvovanju, pošto je „bivstvovanje aktualnost svih stvari, pa čak i samih formi”.⁵⁸ Slično: „Bivstvovanje [je] aktualnost svake forme ili prirode. ... Treba dakle da samo bivstvovanje stoji prema biti, koja je drugo nego

55 *Suma protiv pagana*, I, 43: „Ipsum esse absolute consideratum infinitum est: nam ab infinitis et infinitis modis participari possibile est. Si igitur alicuius esse sit finitum, oportet quod limitetur esse illud per aliquid aliud quod sit alicualiter causa illius esse“, Akvinski 1993: 188–190.

56 Up. *Suma protiv pagana*, II, 54 (Akvinski 1993: 569–571). U materijalnim bićima postoji dvostruka složenost, prvo forme i materije u suštini, a potom i bivstvovanja i suštine; osim pomenutog poglavlja iz druge knjige *Sume protiv pagana*, up. i *Sumu teologije*, I, q. 50, a. 2, ad 3.

57 *Izlaganje Boetijevog spisa O sedmicama*, c. 2: „[S]vaka forma određuje samo bivstvovanje, nijedna od njih nije samo bivstvovanje, nego je nešto što ima bivstvovanje (*Quia tamen quelibet forma est determinatiua ipsius esse, nulla earum est ipsum esse, set est habens esse*)“, Akvinski 1996: 376.

58 *Suma teologije*, I, q. 4, a. 1, ad 3: „[E]sse est actualitas omnium rerum, et etiam ipsarum formarum“, Akvinski 1990: 294.

ono, kao sama aktualnost prema potencijalnosti. Bivstvovanje je aktualnost svih formi ili priroda⁵⁹ i „kažem da je supstancijalno bivstvovanje stvari ... aktualnost svake forme, bilo one bez materije bilo one s njom”.⁶⁰ Zato Toma drži da nijedna stvorenina nije vlastito bivstvovanje, već da samo ima bivstvovanje: „Ipak, jer svaka forma određuje samo bivstvovanje, nijedna od njih nije samo bivstvovanje, nego je nešto što ima bivstvovanje”.⁶¹

Reći da je bivstvovanje aktualnost svake forme sugerise da se ono nalazi u potpuno različitom i metafizički primarnom poretku u odnosu na formu/suštinu;⁶² ono je primarno jer prema svemu stoji kao akt prema potenciji, a „akt je uvek savršeniji od potencije”.⁶³ Slično tome, Toma kaže da bivstvovanje „jeste aktualnost svih akata i, otud, savršenost svih savršenstava”.⁶⁴ Takvo razumevanje bivstvovanja prvotno kao akta i kao prvotnog akta, dakle kao akta u *apsolutnom* smislu,⁶⁵ glavni je rezultat Tominog učenja o realnoj razlici. Ponovo, nije reč samo o tome da su bivstvovanje kao akt bivstvovanja i suština naprosto različiti, s tim bi se složili svi srednjovekovni i rani moderni filozofi, već da su oni *nesvodivo* različiti, međusobno ili na nešto treće. No, ukoliko se bivstvovanje ne da svesti na suštinu ili štastvo

59 *Suma teologije*, q. 3, a. 4: „Secundo, quia esse est actualitas omnis formae vel naturae ... Oportet igitur quod ipsum esse comparetur ad essentiam quae est aliud ab ipso, sicut actus ad potentiam“, Akvinski 1990: 283. Up. i *In I Periherm.*, l. 5, no. 22.

60 *Quodl.*, 12, q. 4, a. 1: „Et sic dico quod esse substancialie rei... est... actualitas cuiuslibet forme existentis, siue sine materia siue cum materia“.

61 *Izlaganje Boetijevog spisa O sedmicama*, c. 2: „Quia tamen quelibet forma est determinatiua ipsius esse, nulla earum est ipsum esse, set est habens esse“, Akvinski 1996: 377. Bivstvovanje „jeste jedna priroda u stvarnom svetu, data je drugim prirodama delotvornom uzročnošću. Ali im ne može biti data kao priroda, ne može ući u njihove prirode. Uistinu im je data delotvornom uzročnošću, uistinu je u njima kao realni akt u realnoj potenciji“, Owens 1963: 103.

62 Ne znam kako bi se primarnost bivstvovanja u odnosu na formu/suštinu/prirodu/stvar mogla jasnije i bolje izraziti nego pomoću „tautologije“, koja za Tomu to zasigurno ne bi bila, već bi bila izraz realne razlike: da bi forma bila to što jeste ona prvo mora *biti*. *Očiglednost* ove tvrdnje i nemogućnost da je iskažemo na ikoji drugačiji način ili drugim rečima jesu pravi problemi u vezi s njom.

63 *De pot.*, q. 7, a. 2, ad 9: „[A]ctus est semper perfectio potentia“.

64 Isto: „[O]no što zovem bivstvovanje jeste aktualnost svih akata i s tog razloga savršenost svih savršenstava (*quod hoc quod dico esse est actualitas omnium actuum, et propter hoc est perfectio omnium perfectionum*)“.

65 Bivstvovanje je prvo proizvedeno, ne suština: „Prva posledica božjeg delovanja u stvarima jeste samo bivstvovanje koje pretpostavljaju sve druge posledice i na kojem se temelje (*Primus autem effectus Dei in rebus est ipsum esse, quod omnes alii effectus praesupponunt, et supra quod fundantur*), *Comp. th.* 68. Ili *De pot.*, q. 3, a. 4, *resp.*: „Prva od svih posledica jeste bivstvovanje i nju pretpostavljaju sve druge posledice, a ona ne pretpostavlja nijednu drugu (*Primus autem effectus est ipsum esse, quod omnibus aliis effectibus praesupponitur et ipsum non praesupponit aliquem alium effectum*)“.

tada ne može biti svedeno ni na formu. Forma zasigurno jeste akt unutar vlastitog poretka, poretka suštine, u njemu je ona najviša aktualnost i tu se Toma slaže s Aristotelom (Ἀριστοτέλης). No, za Akvinca postoji jedna temeljnija, najtemeljnija aktualnost koja aktualizuje samu formu, upravo bivstvovanje, a bez kojeg forme uopšte nema! Dok su forme najaktualnije unutar esencijalnog/supstancijalnog poretka, u egzistencijalnom poretku one stoje kao potencija prema vrhovnoj aktualnosti bivstvovanja i zato: „Iako su sve forme akti, nisu svi akti forme”.⁶⁶

Nakon svega rečenog postaje vidan smisao prve faze dokaza za realnu kompoziciju u četvrtom delu spisa *O biću i suštini*. Zaključak argumenta *intellectus essentiae* bio je da bivstvovanje u odnosu na samu suštinu treba posmatrati kao nešto akcidentalno u smislu izvansuštinsko. S obzirom na to, ceo dokaz, sve do zaključka o egzistiranju Boga kao *esse tantum*, javlja se kao traganje za odgovorom na pitanje da li je bivstvovanje uistinu akcidentalno/izvansuštinsko određenje stvari i da li je realno različito od nje. Akcidentalni karakter bivstvovanja stvari temelj je za pokazivanje da bivstvovanje suštini pridolazi od nečeg drugog, da zavisi od spoljašnjeg uzroka jer prethodi supstanciji čije je bivstvovanje. Ma kakva da je razlika, realna ili ne, činjenica da je bivstvovanje akcidentalno za suštinu otvara put za demonstraciju da bivstvovanje dolazi od delotvorne uzročnosti. S obzirom na akcidentalni karakter bivstvovanja, dokaz u DEE bi se mogao sagledati i na sledeći način.⁶⁷

Sve što je u stvari a izvan je njene prirode pripada joj akcidentalno. Pošto bivstvovanje leži izvan prirode stvari pripadaće joj na akcidentalan način. Pošto je akt, bivstvovanje stvari mora zavisiti od nečega, a pošto je akcidentalno/izvansuštinsko za samu prirodu stvari ne može zavisiti od nje. Istovremeno, bivstvovanje očito prethodi samoj prirodi stvari, jer bez bivstvovanja stvar bi bila *nihil*.⁶⁸ Dakle, pitanje jeste šta je uzrok jednog akcidentalnog/izvansuštinskog određenja koje *prethodi* onom u odnosu na šta jeste akcidentalno, samoj prirodi. Ta akcidencija, da ponovimo, nije akcidentalna forma, jer bi onda sledila iz suštine (kao što sposob-

66 Gilson 1952: 170. Pošto ne možemo reći „bivstvujućiem poretku“, niti „bivstvenom poretku“, na ovom smo mestu prinuđeni da koristimo pojam egzistencije i odgovarajuću izvedenicu, iako mislimo na bivstvovanje.

67 Za detaljno izvođenje ovde iznetog zaključivanja, up. Owens 1955: 325.

68 Up. *De pot.*, q. 3, a. 5, ad 2: „Iz same činjenice da je bivstvovanje pripisano štastvu, ne samo da se kaže da štastvo jeste već i da je stvoreno. Jer, pre nego što imala bivstvovanje ona je bila ništa, osim možda u razumu tvorca, gde nije stvorenina već je stvoriva suština (*Ad secundum dicendum, quod ex hoc ipso quod quidditati esse attribuitur, non solum esse, sed ipsa quidditas creari dicitur: quia antequam esse habeat, nihil est, nisi forte in intellectu creantis, ubi non est creatura, sed creatrix essentia*); *De pot.*, 3, 1, ad 17: „Bog istovremeno daje bivstvovanje i proizvodi ono što prima bivstvovanje, tako da ne sledi da njegova delatnost zahteva nešto što već postoji (*quod Deus simul dans esse, producit id quod esse recipit: et sic non oportet quod agat ex aliquo praexistenti*)“. Up. i *De pot.*, q. 3, a. 13, ad 4.

nost smejanja sledi iz ljudske prirode). Da je istovremena sa suštinom, bila bi ili sama suština ili neki njen deo. Pošto prethodi suštini, bivstvovanje uopšte nije forma. Dakle, pošto je akcidentalno tako što prethodi samoj stvari, bivstvovanje stvorene stvari je zavisno od nečeg spoljašnjeg toj stvari i to od čega je zavisno mora biti u krajnjoj liniji nešto čemu je bivstvovanje priroda, tj. *esse tantum*. Istovremeno, pošto suština nije uzrok bivstvovanja i pošto bivstvovanje nije forma, *esse tantum* prirodama stvorenih stvari može podarivati bivstvovanje samo delotvornom uzročnošću i otud kao jedan akt; *bivstvovanje je u Bogu jedna priroda, dok je u stvorenim stvarima primljeni akt*. Takođe, s obzirom na osobine koje mora imati biće kojem je suština da bivstvuje, odnos između akta bivstvovanja i stvorene prirode saglediv je i u kategorijama aktualnosti i potencijalnosti, pri čemu se suština javlja kao odgovarajuća potencija za bivstvovanje. Iz dokaza za realan identitet bivstvovanja i suštine u prvom uzorku sledi da u svemu ostalom suština i bivstvovanje jesu realno različiti.⁶⁹

* * *

Ukoliko je bivstvovanje aktualizujući metafizički konstituent svakog bića, kako to da ga Toma povremeno opisuje i kao rezultat esencijalnih principa: „[E]sse per se consequitur formam creaturae“ (*Suma teologije* I, q. 104, a. 1, ad 1)? U *Komentaruru četvrte knjige Metafizike* tako piše: „Iako je bivstvovanje stvari drugo nego njena suština, o njemu ne treba misliti kao o nečem pridodatom ili kao da je u pitanju [kategorijalna] akcidenca, već ono kao da je konstituisano principima suštine“.⁷⁰ Takođe, u *Komentaruru Sentencija*: „Akt bivstvovanja rezultira iz principa stvari“⁷¹, ali i na brojnim drugim mestima.⁷² Ukoliko bivstvovanje proizilazi iz esencijalnih principa stvari znači li to da bivstvovanje jeste nešto kasnije od suštine,

69 Nažalost, nema mesta da se posveti imalo pažnje Tominom pojmu učešća u bivstvovanju, pravom mestu susreta platonizma i aristotelizma kod njega. Učestvovanje u bivstvovanju kao *actus intesivus* razvio je Kornelio Fabro (Cornelio Fabro) u svojim, malo je reći, briljantnim analizama (up. Fabro 1974 i 2002a i Mitchell 2012). Veza s kategorijama potencijalnosti i aktualnosti bi ipak trebalo da je očigledna: „A sve ono što udioništvoje odnosi se spram svojstva u kojem udioništvoje kao mogućnost spram aktualnosti; otuda se supstancija bilo koje stvorene stvari odnosi spram svoga bivstvovanja kao mogućnost spram aktualnosti. ...kao što je bijelo sastavljeno od onoga što je bijelo i od bjeloće“, *Quodl.*, 3, q. 8, a. 1, *resp.* (Akvinški 2001: 576).

70 *In IV Meta.* 1. 2, no. 558: „Esse enim rei quamvis sit aliud ab eius essentia, non tamen est intelligendum quod sit aliquod superadditum ad modum accidentis, sed quasi constituitur per principia essentiae“.

71 *In III Sent.*, d. 6, q. 2, a. 2: „[A]ctus entis resultans ex principiis rei“.

72 DEE, c. 2: „A bit je ono po čemu se kaže da stvar ima bivstvovanje (*essentia autem est secundum quam res esse dicitur*)“, Akvinški 1996: 280.

ali i da bivstvovanje i suština možda i nisu baš toliko nesvodivi kako bi se dalo pomisliti. Kako je Tomino razumevanje bivstvovanja kao akta bivstvovanja uopšte usaglasivo s tvrdnjom istog tog Tome da je to bivstvovanje rezultat?

Rešenje problema nalazi se u Tominom dvostrukom razumevanju karaktera bivstvovanja kao akcidentalnog i kao esencijalnog i njihovih vlastitih metafizičkih poredaka, poretka suštine (*esencijalni*) i poretka bivstvovanja (*akcidentalni*). Bivstvovanje kao akt bivstvovanja akcidentalan je za suštinu stvari i, kako nam Toma kaže, služi kao krajnja aktualizacija stvari. U skladu s tim, *esse* kao *esse tantum* razumevano je kao uzrok ili princip bivstvovanja same stvari koji deluje delotvornom uzročnošću (*causa efficiens*): „Samo se bivstvovanje ne može uzrokovati formom ili štaštvom (pod *uzrokovati* mislim na delotvorni uzrok)“.⁷³

Bivstvovanje operiše unutar poretka delotvorne uzročnosti; no, postoji više nego jedna vrsta uzroka: „Riječ ‘štostvo’ izvodi se iz onoga što je označeno definicijom. A bit se naziva zato što po njoj i u njoj biće ima bivstvovanje“.⁷⁴ Formulacija „po njoj i u njoj“ (*per eam et in ea*) vrlo je važna jer nedvosmisleno upućuje na dvostruku funkciju suštine: suština je ono *u čemu* stvar ima bivstvovanje, odnosno ona je subjekat bivstvovanja (koji ga kao potencija prima), ali ona je i ono *po čemu* stvar ima bivstvovanje, odnosno suština je i princip ili uzrok bivstvovanja, naravno formalni. Dok bivstvovanje funkcioniše s delotvornom uzročnošću, suština deluje pomoću formalne. Drugim rečima, kada Toma kaže da bivstvovanje rezultira iz principa suštine stvari, pod tim misli da suština operiše formalnom uzročnošću, određujući bivstvovanje tako da bude ova ili ona vrsta stvari, no pretpostavka za formalnu uzročnost suštine jeste delotvorna uzočnost koja tu suštinu uopšte prevodi iz *nihil* u biće i na tom primarnom nivou suština se javlja kao subjekat koji prima bivstvovanje.

Dakle, bivstvovanje neke stvorene stvari određeno je dvama uzrocima, delotvornim i formalnim. Forma jeste istinski princip bića, ali svoju funkciju esencijalnog određivanja bića formalnom uzročnošću ne može obavljati ako *nije*, odnosno

73 DEE, c. 4: „Non autem potest esse quod ipsum esse sit causatum ab ipsa forma uel quiditate rei, dico sicut a causa efficiente“, Akvinski 1996: 309 (umesto *tvorni* stavljeno je *delotvorni*). Usput, od Tome Akvinskog pa sve do u novi vek, u metafizici je delotvorna uzročnost strogo povezana s bivstvovanjem, a ne više kao kod Aristotela s kretanjem; otud, od Tome nadalje, *causa efficiens* je delotvorni/tvorni/učinski uzrok, *nikako* uzrok kretanja (jer se u metafizici ništa ne kreće!): „Matematički sadržaji su pojmovno odijeljeni od tvari, ali nisu zbiljski odijeljeni od nje. A delotvorni uzrok pristaje svemu što zbiljski postoji (*Ad tertium dicendum quod mathematica accipiuntur ut abstracta secundum rationem, cum tamen non sint abstracta secundum esse. Unicuique autem competit habere causam agentem, secundum quod habet esse*)“, *Suma teologije*, I, q. 44, a. 1, ad 3 (Akvinski 2005: 376); up. i *De ver.*, q. 27, a. 1, ad 3.

74 DEE, c. 1: „[Q]uiditatis uero nomen sumitur ex hoc quod per deffinitionem significatur. Sed essentia dicitur secundum quod per eam et in ea ens habet esse“, Akvinski 1996: 276. Za analizu ove fraze, vidi Owens 1980: 82.

ako delotvornim uzrokom izvan sebe same nije proizvedena u bivstvovanje. U *svakoj* proizvodnji bivstvovanja delatnik mora da funkcioniše kroz formalnu uzročnost suštine koju njegova delotvorna uzročnost dovodi u bivstvovanje: „Bog proizvodi prirodno bivstvovanje u nama kroz stvaranje bez ikakvog delotvornog uzroka kao sredstva, već posredstvom formalnog uzroka; jer prirodna je forma princip prirodnog bivstvovanja“.⁷⁵

U esencijalnom poretku, formalni uzrok bivstvovanja je forma, dok je u egzistencijalnom delotvorni uzrok bivstvovanja Bog. U esencijalnom poretku, bivstvovanje ima esencijalni karakter jer je „konstituisano principima suštine“;⁷⁶ u egzistencijalnom poretku ono ima akcidentalni karakter, jer ni za jednu suštinu stvorenih bića bivstvovanje nije esencijalno određenje, niti je bivstvovanje njen deo. Dvostruki karakter bivstvovanja posledica je toga što bivstvovanje stvorenog bića ima dva uzroka; njihova međusobna nesvodivost očituje se i u realnoj kompoziciji suštine i bivstvovanja.

Posmotrimo rečeno na primeru: Sokrat je beo. Na akcidentalnom nivou, bivstvovanje jeste *actus essendi*, zahvaljujući kojem i Sokrat i belina uopšte bivstvuju i uzrok tako posmatranog bivstvovanja jeste delotvoran, Bog. Na esencijalnom nivou, belina je formalni uzrok toga što Sokrat *jeste* beo, što bivstvuje i na način beline. Bivstvovanje je određeno aktom forme beline kojom je Sokrat akcidentalno usavršen i kojim je određeno kako će on bivstvovati, naime kao beo.

Toma ne preuveličava ulogu bivstvovanja nauštrb suštine, jer iako transcendiraju suštinu kao akt onkraj forme, bivstvovanje još uvek zavisi od nje kao od vlastite mere: ne bivstvuje bivstvovanje već neka supstancija ili neka akcencija.⁷⁷ Ne iznenađuje zato da govoreći o *ipsum esse* Toma kaže da ono još uvek nije (*ipsum esse nondum est*).⁷⁸ U skladu s tim, bivstvovanje mora biti ograničeno i određeno da

75 *De ver.*, q. 27, a. 1, ad 3: „Ad tertium dicendum, quod esse naturale per creationem Deus facit in nobis nulla causa agente mediante, sed tamen mediante aliqua causa formali: forma enim naturalis principium est esse naturalis“.

76 U vezi s citatom iz četvrte knjige *Komentara Metafizike*, Maurer piše: „*Constituere* ima i smisao odrediti, fiksirati. U tom smislu, suština kao da konstituiše *esse* stvari. Kroz esencijalne principe materije i forme (i posebno kroz formu), *esse* koje oni primaju jeste određeno ili fiksirano u svojoj odgovarajućoj vrsti. Tako suština čoveka određuje njegovu egzistenciju da bude ljudska. Drugim rečima, suština sa svojom formom jeste formalni uzrok *essee* stvari“, Maurer 1990: 126.

77 „Svako ograničenje bivstvovanja nešto je pozitivno, npr. kamen, drvo, čovek, anđeo. Ono što svojstveno konstituiše ograničenje bivstvovanja uvek je pozitivni sadržaj tih suština. Bivstvujući na pozitivan način kao ono što jesu, kamen, drvo ili bilo koja druga konačna stvar ograničavaju samo bivstvovanje. Kamen, drvo, itd., jeste zapravo to ograničavanje ... ograničavanje ne treba biti shvaćeno kao nekakva dodatna funkcija suštine, već kao sama suština“, Owens 1973: 69.

78 *Izlaganje Boetijevog spisa O sedmicama*, c. 2: „[T]ako možemo reći da biće ili ono što jest, jest

bi bilo ova ili ona vrsta stvari, što naprosto znači da bivstvovanje rezultira iz uzročne aktivnosti suštine, aktivnosti koja svoj izvor ima u sferi formalne uzročnosti, čineći da bivstvovanje bude bivstvovanje ove ili one stvari. Bivstvovanje pridolazi suštini i aktualizuje je i time suština bivstvuje, pri čemu suština nadalje određuje vlastito bivstvovanje kao njegov formalni uzrok.

Kada kaže, a to čini često, da bivstvovanje sledi formu,⁷⁹ Toma to misli u aristotelovskom smislu. Jer da bi nešto *bilo* mora biti neka vrsta nečeg i forma, na kraju krajeva, jeste esencijalni uzrok za nešto da bi bilo ono *šta* jeste. No, ipak, Toma sasvim jasno stavlja do znanja da iako određuje da nešto bude ono *šta* jeste, suština ne određuje da to uopšte bude, to jest suština nije sama po sebi dovoljna da bi sebe ili išta drugo proizvela u bivstvovanje. Nakon potvrde da bivstvovanje sledi formu, Toma dodaje drugi ključni element „pretpostavljajući, međutim, božanski priliv”.⁸⁰ Suština je nedovoljna da bi proizvela vlastito bivstvovanje; neophodno je da joj ono pridode od nečeg njoj spoljašnjeg. Ovde suština služi kao granica i ono što određuje bivstvovanje, ali samo unutar poretka formalne uzročnosti.⁸¹ No, Toma upozorava da suštinu ne treba posmatrati kao neku nezavisno postojeću stvar (makar postojala i samo kao mogućnost), koja se dodaje bivstvovanju kao njegovo određenje.⁸² Izvan bivstvovanja je samo nebiće: „Ništa se bivstvovanju ne može dodati što bi mu bilo spoljašnje osim nebića koje ne može bivstvovati ni kao materija ni kao forma”.⁸³ Iako bivstvovanje i suština pripadaju dvama metafizičkim porecima, oni obrazuju ontološko jedinstvo u stvorenom biću.

ukoliko udioništvuje u aktualnosti bivstvovanja. I to hoće reći kad kaže da *samo bivstvovanje još ne postoji* jer mu se bivstvovanje ne pridijeva kao podmetu bivstvovanja, nego *ono što jest, kad primi formu bivstvovanja* – tj. primivši aktualnost bivstvovanja – *jest i subzistira (ita possumus dicere quod ens siue id quod est sit in quantum prticipat actum essendi. Et hoc est quod dicit quod ipsum esse nondum est quia non attribuitur sibi esse sicut subiecto essendi, set id quod est, accepta essendi forma, scilicet suscipiendo ipsum actum essendi, est atque consistit, id est in se ipso subsistit*“, Akvinski 1996: 369 (umesto *opstoji* stavljeno je *subzistira*); istaknute reči jesu Boetijeve (Boethius).

79 Up. *Comp. th.* 74: *esse sequitur formam rei*. Drugi i češći oblik toga jeste *forma dat esse*; npr. *Suma protiv pagana*, II, 55 (Akvinski 1993: 571), *Suma teologije* I, q. 2, a. 2, ad 3 (Akvinski 1990: 314), *In II Sent.*, d. 9, q. 1, a. 4, *resp.*, *In V Meta.*, l. 2, no. 775 i na brojnim drugim mestima. Za još jedan oblik, „formu kao princip bivstvovanja“, up. *Sumu protiv pagana*, I, 27 (Akvinski 1993: 137) i *In VII Meta.*, l. 7, no. 27.

80 *Suma teologije* I, q. 104, a. 1, ad 1: „[S]upposito tamen influxu Dei“.

81 Za to, vidi Clarke 1952; up. i Gilson 2006: 36.

82 Što se upravo desilo nakon njega, kada je suštini pripisano *esse essentiae*. Up. nap. 8.

83 *De pot.*, q. 7, a. 2, ad 9: „Nihil autem potest addi ad *esse* quod sit extraneum ab ipso, cum ab eo nihil sit extraneum nisi *non-ens*, quod non potest esse nec forma nec materia“.

Zaključak

Sada se jasno vidi u čemu se tačno sastoji razlika između forme kao akta i bivstvovanja kao akta. Aktualizujući neku stvar forma je i specifikuje, smešta je u neku vrstu i u neku kategoriju. Bivstvovanje samo aktualizuje, ali ne i specifikuje. Da bi nešto bilo, ono mora biti neka vrsta nečega i forma je suštinski uslov za nešto da bude ono *šta* jeste. Otud, forma određuje *šta* nešto jeste, ali ne i *da jeste*, to određuje delotvorni uzrok bivstvovanja. Toma će reći da je bivstvovanje „najformalnije“,⁸⁴ da je „prvo formalno“,⁸⁵ ali apsolutno *nigde i nikad* neće reći da je bivstvovanje forma.⁸⁶ Ono je „najformalnije“ jer se ponaša kao što se ponaša forma kod Aristotela, aktualizuje, ali nije aristotelovska forma, pošto ne specifikuje.

Kako smo videli, za Tomu je bivstvovanje bogato i složeno i može se sagledati iz dve metafizičke perspektive. Kada pripada samoj prirodi, suštini ili supstanciji stvari, ono je, u svom strogom aristotelovskom smislu, posmatrano kao esencijalno. Kada mu se, međutim, pristupi sa strane nenužnosti bivstvovanja, tada, s obzirom na postojanje u nekom određenom vremenu, bivstvovanje je posmatrano kao akcidentalno za samu stvar. Naravno, „akcidentalno“ ovde ne znači da bivstvovanje pripada nekoj od devet kategorija, već je reč o širem smislu akcidentalnog, „izvan suštine“.

U svojoj primarnoj aktualnosti bivstvovanje obuhvata sveukupnost stvarnosti, čak i vlastita određenja, aktualizujući esencijalni karakter bića kojim je određeno. Međutim, kako Toma stalno iznova ponavlja, ono ostaje drugo (*aliud*) ili realno različito od bića koje jeste. U svom razlikovanju od supstancije, prirode ili forme, što su sve ponavljanja esencijalnog bivstvovanja, puni karakter akcidentalnosti bivstvovanja doveden je do veće jasnosti. On je transcendentalan⁸⁷ jer bivstvovanje nije forma, što će reći da u svojoj drugosti transcendirira celokupni poredak suštine, istovremeno se protežući kroz svih deset kategorija. Ponovo, to ne znači da bivstvovanje nije preneseno kroz delatnost neke forme, već da se mora stalno držati na umu da vrsta uzročnosti koju Toma pridaje formama jeste formalna, ne delotvorna.

84 *Suma protiv pagana*, I, 23 (Akvinški 1993: 121), *Suma teologije*, I, q. 7, a. 1, *resp.*, *De anima*, a. 1, ad 17, *De pot.*, q. 7, a. 2, ad 9. Up. i *Sumu teologije* I, q. 8, a. 1, *resp.* (Prevod u Akvinški 1990: 300 jeste pogrešan; umesto *oblikovan* mora da stoji barem *oblikovno/formalno*. Dakle: „A bivstvovanje je ono što je svakome prisnije i dublje od svega usađeno jer je formalno s obzirom na sve što se nalazi u nekoj stvari (*Esse autem est illud quod est magis intimum cuiuslibet, et quod profundius omnibus inest, cum sit formale respectu omnium quae in re sunt*)“.)

85 *In II Sent.*, d. 1, q. 1, a. 1, *sol.*

86 *O odvojenim supstancijama*, c. 8: „Nije, doista, bivstvovanje stvari ni njegova forma ni njegova tvar, nego nešto što stvari po formi pridolazi (*non enim est esse rei neque forma eius neque materia ipsius, sed aliquid adveniens rei per formam*)“, Akvinški 1995: 232.

87 U sholastičkom, ne kantovskom smislu.

Uzročnost kojom i bivstvovanje i suština deluju ne proizvodi dve različite stvarnosti, već jedan supstancijalno ujedinjen entitet. Nemoguće je potpuno ceniti metafizičku misao Tome Akvinskog bez sagledavanja temeljnosti akcidentalnih i esencijalnih osobina karaktera bivstvovanja i ta temeljnost možda se ponajbolje vidi upravo u dokazu za realnu kompoziciju između suštine i bivstvovanja u četvrtom delu *De entea*.

Predrag Milidrag
Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu

Literatura

a) Originalna dela

- Duns Scotus (internet) *Opus oxoniense*, II, d. 3, q. 3, n. 2. Dostupno na: http://www.logic-museum.com/wiki/Authors/Duns_Scotus/Ordinatio/Ordinatio_II_Quaracchi/D3/Question_3 (pristupljeno 29. 12. 2014).
- Giles of Rome (1953) *Theorems on Existence and Essence* (Theoremata de esse et essentia), Translated from the Latin with an Introduction and Preface by Michael V. Murray, S.J., S.T.L., Ph.D., Milwaukee: Marquette University Press.
- St. Thomas Aquinas *Sancti Thomae Aquinatis doctoris angelici Opera omnia* iussu Leonis XIII. O. M. edita., cura et studio fratrum praedictorum, Roma, 1882–), do sada 26 tomova. Dostupno na <http://www.corpusthomisticum.org/repedleo.html> (posećeno 11. septembra 2014).
- *Corpus thomisticum*, kompletna ostala dela u latinskom originalu, dostupno na: <http://www.corpusthomisticum.org> (posećeno 11. septembra 2014).
- (1947) *Compendium of Theology*, translated by Cyril Vollert, S.F., S.T.D., St. Louis & London: B. Herder Book Co.
- (1949) *The Soul* [*Quaestiones disputatae de anima*] translated by John Patrick Rowan, St. Louis & London: B. Herder Book Co.
- (1952) *On the Power of God*, translated by the English Dominican Fathers, The Newman Press: Westminster, Maryland.
- (1961) *Commentary on the Metaphysics*, translated by John P. Rowan, Chicago: Henry Regnery Company.
- (1962) *Expositio libri Peryermeneias*, Commentary by Thomas Aquinas finished by Cardinal Cajetan, translated by Jean T. Oesterle, Milwaukee: Marquette University Press.
- (1983) *Quodlibetal Questions 1 and 2*, tr. Sandra Edwards, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.

- (1990) *Izbor iz djela*, dva toma, Prevod Veljko Gortan, Josip Barbarić. Zagreb: Naprijed.
- (1993) *Suma protiv pogana*, prevod o. Avgustin Pavlović. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- (1995) *Opuscula philosophica*, prvi tom, prev. o. Avgustin Pavlović. Zagreb: Demetra.
- (1996) *Opuscula philosophica*, drugi tom, prev. o. Avgustin Pavlović. Zagreb: Demetra.
- (2001) *Pariške rasprave Tome Akvinskoga. Raspravljena i kvodlibetalna pitanja*, prevod Avgustin Pavlović O.P. Zagreb: Demetra.
- (2005) *Izabrano djelo*, izabrao i preveo Tomo Vereš, drugo znatno proiđireno i dotjerano izdanje priredio Anto Gavrić, Zagreb: Nakladni zavod Globus.

b) Sekundarna literatura

- Bobik, Joseph (1965) *Aquinas On 'Being and Essence': A Translation and Interpretation*, Notre Dame, IN: The University of Notre Dame Press.
- Bonnette, Dennis (1972) *Aquinas' Proofs for God's Existence St. Thomas Aquinas on: 'The per accidens Necessarily Implies the per se'*, The Hague: Martinus Nijhoff.
- Caster Kevin J. (1996) „The Distinction Between Being and Essence According to Boethius, Avicenna, and William of Auvergne“, *The Modern Schoolman* 73: 309–332.
- Clarke, Norris W., S.J. (1952) „The Limitation of Act by Potency: Aristotelianism or Neoplatonism“, *The New Scholasticism* 26: 167–194.
- Cunningham, Francis A., S.J. (1953) „Certitudo in St. Thomas Aquinas“, *The Modern Schoolman* 30: 297–324.
- (1962) „Distinction According to St. Thomas“, *The New Scholasticism* 36: 279–312.
- Elders, Leo (1993) *The Metaphysics of Being of St. Thomas Aquinas*, Leiden: E.J. Brill.
- Fabro, Cornelio (1970) „Platonism, Neo-Platonism and Thomism: Convergencies and Divergencies“, *The New Scholasticism* 44: 69–100.
- (1974) „The Intensive Hermeneutics of Thomistic Philosophy: The Notion of Participation“, *Review of Metaphysics* 27: 449–491.
- (2002a) „Participation“, *New Catholic Encyclopedia*, Washington, D.C, The Catholic University of America Press, tom 10, str. 905–940.
- (2002b) „Existence“, *New Catholic Encyclopedia*, Washington, D.C, The Catholic University of America Press, tom 5, str. 531–537.
- Gilson, Etienne (1952) *Being and Some Philosophers*, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- (2006) *The Christian Philosophy of St. Thomas Aquinas*, translated by L.K. Shook. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Gravestock, Pamela (1999) „Did Imaginary Animals Exist?“, u Debra Hassig (ed.) *The Mark of the Beast: The Medieval Bestiary in Art, Life, and Literature*, New York and London: Garland Publishing, str. 121–135.

- Heidegger, Martin (2006) *Temeljni problemi fenomenologije*, preveo Željko Pavić, Zagreb: Demetra.
- Houser, R.E. (2007) „The Real Distinction and the Principles of Metaphysics: Avicenna and Aquinas“, u R.E. Houser (ed.), *Laudemus viros gloriosos. Essays in Honor of Armand Maurer, CSB*, Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press, str. 75–108.
- Kerr, Gaven (2012) „Aquinas’s Argument for the Existence of God in *De Ente et Essentia* Cap. IV: An Interpretation and Defense“, *Journal of Philosophical Research* 37: 99–133.
- Knasas, John (2003) *Being and Some Twentieth-Century Thomists*, New York, Fordham University Press.
- Koplston, Frederik (1989) *Istorija filozofije*, tom 2, Beograd: BIGZ.
- Kušar, Stjepan (prir.) (1996) *Srednjovjekovna filozofija*. Filozofska hrestomatija 2, Zagreb, Školska knjiga.
- Maurer, Armand (1968) „Introduction“, u *Thomas Aquinas: On Being and Essence*, trans. Armand Maurer. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies Press.
- (1990) *Being and Knowing*, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Milidrag, Predrag (2014) „Dvostruki karakter stvorenog bića kod T. Akvinskog“, *Theoria* 57 (4): 5–24.
- Mitchell, Jason A., L.C. (2012) *Being And Participation. The Method and Structure of Metaphysical Reflection according to Cornelio Fabro*, Roma: Ateneo Pontificio Regina Apostolorum.
- Nash, Peter W. (1957) „The Accidentality of *Esse* According to Giles of Rome“, *Gregorianum* 38: 103–115.
- Nijenhuis, John (1986) „‘To Be’ or ‘To Exist’: That is the Question“, *The Thomist* 50: 353–393.
- (1995) „Existence vs. Being: An All-important Matter of Terminology“, *American Catholic Philosophical Quarterly* 69: 89–95.
- O’Donnell, Reginald J., C.S.B. (1946) „The Notion of Being in William of Auvergne“, *Proceedings of the American Catholic Philosophical Association* 21: 156–165.
- O’Shaughnessy, Thomas, S.J. (1959) „St. Thomas’s Changing Estimate of Avicenna’s Teaching on Existence as an Accident“, *The Modern Schoolman* 36: 245–260.
- Owens, Joseph, C.Ss.R. (1954) „Note on the Approach to Thomistic Metaphysics“, *The New Scholasticism* 28: 454–476.
- (1955) „The Causal Proposition – Principle or Conclusion?“, *The Modern Schoolman* 32: 159–171, 257–270, 323–339.
- (1963) *An Elementary Christian Metaphysics*, Toronto, Bruce Publishing.
- (1965) „Quiddity and Real Distinction in St. Thomas Aquinas“, *Mediaeval Studies* 27: 1–22.
- (1973) *St. Thomas and the Future of Metaphysics. The Aquinas Lecture 1957*, Milwaukee, Marquette University Press.
- (1980) „The Accidental and Essential Character of Being in the Doctrine of St. Thomas Aquinas“, u *St. Thomas Aquinas on the Existence of God. Collected Papers of*

- Joseph Owens, C. Ss. R., ed. John R. Catan, Albany: State University of New York Press, str. 52–96.
- (1981) „Stages and Distinction in *De Ente*: A Rejoinder”, *The Thomist* 45: 99–123
- (1986) „Aquinas’ Distinction at *De ente et essentia* 4.119–123”, *Mediaeval studies* 48: 264–287.
- Sweeney, Leo, S.J. (1963) „Existence/Essence in Thomas Aquinas’s Early Writings“, *Proceedings of American Catholic Philosophical Association* 37: 97–131.
- Te Velde, Rudi A. (1995) *Participation and Substantiality in Thomas Aquinas*, Leiden, E.J. Brill.
- Wippel, John F. (1979) „Aquinas’s Route To the Real Distinction: A Note on *De ente et essentia*”, *The Thomist* 43: 279–295.
- (1984) „A Reply to Fr. Owens“, u *Metaphysical Themes in Thomas Aquinas*, Washington D.C.: The Catholic University of America Press, str. 107–120.
- (1998) „Thomas Aquinas and the axiom that unreceived act is unlimited”, *The Review of Metaphysics* 51: 533–564.
- (2000) *The Metaphysical Thought of Thomas Aquinas*, Washington, D.C., The Catholic University of America Press.
- (2007) „The Latin Avicenna as a Source for Thomas Aquinas’s Metaphysics“, u *Metaphysical Themes in Thomas Aquinas II*, Washington D.C.: The Catholic University of America Press, str. 31–64.

Predrag Milidrag

Aquinas on the Real Distinction and the Twofold Character of *Esse*

(Summary)

The article analyzes Aquinas’ argument for the real distinction between *esse* and essence in *De ente et essentia* IV, in the context of accidental and essential character of *esse* in his metaphysics. All three phases of the argument are analyzed in detail and the defended thesis is that after third phase of the argument, i.e. after the proof that God is *tantum esse* is possible to claim that the real distinction is proved. In the last part of the article, on the basis

of the conclusions of the *De ente* proof, the problem of twofold character of being is interpreted against the background of two kinds of causality, efficient and formal.

KEY WORDS: being, *esse*, essence, real distinction, Thomas Aquinas, *On Being and Essence*, *De ente et essentia*, *forma dat esse*, *esse tantum*, Joseph Owens.